

PETER PODOLAN
MIRIAM VIRŠINSKÁ

SLOVENSKÉ DEJINY

III 1780 – 1914

SLOVENSKÉ DEJINY III

Bratislava 2014

PETER PODOLAN
MIRIAM VIRŠINSKÁ

Slovenské dejiny

III

1780 – 1914

Vydalo Literárne informačné centrum
Námestie SNP 12
812 24 Bratislava
www.litcentrum.sk

© Peter Podolan 2014
© Miriam Viršínská 2014
© Literárne informačné centrum 2014

Recenzenti:
Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
Mgr. Peter Šoltés, PhD.

Prvé vydanie

Zodpovedná redaktorka:
Otília Škvarnová

Grafická úprava:
Návrh obálky a grafickej úpravy Dušan Grečner

Sadzba:
Matúš Lelovský

Obrazový materiál:
Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin,
Archív Matice slovenskej, SNG

ISBN 978-80-8119-081-0

OBSAH

ÚVOD	7
------	---

HLAVA I

VÝVOJ V HABSBURSKÉJ MONARCHII

A SLOVÁCI V ROKOCH 1780–1848	11
1. Obdobie vlády Jozefa II. (1780–1790)	12
2. Obdobie vlády Leopolda II. (1790–1792)	24
3. Obdobie vlády Františka I. (1792–1835)	27
4. Obdobie vlády Ferdinanda I. (1835–1848)	43

HLAVA II

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ OBRODENIE

1. Problém formovania moderného národa (1780–1849)	51
2. Osvietenská etapa národného hnutia	52
3. Generácia Bohuslava Tablica a Juraja Palkoviča	64
4. Generácia Všeslávie	78
5. Generácia štúrovcov	87

HLAVA III

SLOVÁCI V REVOLÚCII 1848/1849

1. Revolučná vlna v Európe a Uhorsko	149
2. Slovenské povstanie v septembri 1848	150
3. Zimná výprava na prelome rokov 1848 a 1849	176
4. Situácia v monarchii a štátoprávne snahy Slovákov na jar 1849	191
5. Letná výprava roku 1849	196

HLAVA IV

VÝVOJ V HABSBURSKÉJ MONARCHII

A SLOVÁCI V ROKOCH 1859–1867	213
1. Politický vývoj v habsburskej monarchii	214
2. Neoabsolutizmus v Uhorsku	223
3. Slováci v období neoabsolutizmu	227
4. Politický vývoj v rokoch 1859–1867	239
5. Slováci v Uhorsku v rokoch 1859–1867	243

HLAVA V

SLOVÁCI V DUALISTICKEJ MONARCHII (1867–1890)	277
1. Rakúsko-uhorské vyrovnanie a národnostný zákon	278
2. Slovenské národné hnutie v období dualizmu (1867–1875)	284
3. Spoločensko-politické pomery v Uhorsku v rokoch 1875–1890	309
4. Slovenský politický život v rokoch 1875–1890	315

HLAVA VI

SLOVÁCI V OBDOBÍ ZOSTRENÉHO NÁRODNOSTNÉHO ÚTLAKU (1890–1914)	323
1. Politický vývoj v Uhorsku v rokoch 1890–1905	324
2. Aktivizácia slovenského národného hnutia – spolupráca nemaďarských národov	328
3. Diferenciácia v slovenskom politickom hnutí na prelome storočí	337
4. Slovensko-česká spolupráca	349
5. Slovenské vyst'ahovalectvo	352
6. Politický vývoj v Uhorsku pred prvou svetovou vojnou	355
7. Slovenská politika pred prvou svetovou vojnou	359

Peter Podolan je autorom Hlavy I – III,
Miriam Viršínská je autorkou Hlavy IV – VI.

Edičná poznámka	372
Texty k obrázkom	372
Literatúra	373
Menný a miestny register	393

ÚVOD

Nijaké historické obdobie nie je v dejinách izolovaným ostrovom. Vždy nadväzuje na predchádzajúci vývoj, pokračuje v ňom alebo sa oproti nemu vymedzuje a vždy predstavuje aj základ nasledujúcich období. Ani 19. storočie nie je výnimkou. Napriek tomu ho vnímame ako akýsi nový začiatok a východisko pre dianie v 20. storočí aj pre našu prítomnosť.

Zvyčajne býva toto tzv. dlhé storočie vymedzené rokmi 1780 – 1918. Historické medzníky sú však iba umelými bodmi v toku dejín, ich platnosť obmedzuje istý uhol nazerania. Prirodzene, život ľudí tesne pred takýmito medzníkmi i po nich sa v skutočnosti mení len veľmi málo.

V prípade 19. storočia je výraznejšia horná hranica vymedzenia – rok 1918. Ten je naozaj zlomový: skončila sa hrôzostrašná prvá svetová vojna, rozpadli sa tradičné štátne celky, habsburská monarchia a Uhorsko, ktoré zlyhali vo svojej úlohe poskytnúť základné ľudské i národné práva svojim obyvateľom, a vznikla Československá republika, ktorá sa navzdory svojim nedostatkom musela súčasníkovi javiť ako zázrak, pričom skutočne bola zásadným zvratom vo vývoji slovenského povedomia, ktoré sa oproti podmienkam v Uhorsku mohlo konečne slobodne rozvíjať. Negatívom iste bola zmenená hospodárska situácia, strata predtým domácich trhov, ako i oslabenie postavenia vzniknutých menších štátov, ktoré prišli o ochrannú bublinu stredoeurópskej veľmoci. V konečnom dôsledku však tento krok nebol neúspešný a odštartoval sériu zmien úzko súvisiacich s našou súčasnosťou. Pravda, v našej knihe sa historický výklad končí roku 1914, pretože špecifické štyri roky slovenských dejín počas prvej svetovej vojny sú už opísané vo štvrtom zväzku tohto edičného radu.

Zložitejšie je uchopenie dolnej hranice vymedzenia – roku 1780. Ak sa na vývoj pozrieme komplexne, je evidentné, že veľkým medzníkom bol koniec ťaživého 17. storočia a najmä stavovských povstaní, z ktorých posledné sa skončilo roku 1711. Nasledovalo obdobie konsolidácie, nápravy vojnových škôd jednak po stavovských povstaniach, jednak po prítomnosti Turkov. Ohrozenie Osmanskou ríšou prestalo byť akútnym nebezpečenstvom, naopak, prebiehala reconquista Osmanmi dávno odtrhnutých území. Reformné úsilie habsburských panovníkov vyvrcholilo počas osvietenského absolutizmu (Mária Terézia, Jozef II., Leopold II.) predovšetkým v druhej polovici 18. storočia.

Zásadný zlom z hľadiska európskeho vývoja predstavovalo vypuknutie Veľkej francúzskej revolúcie roku 1789, pričom šokom pre korunované hlavy Európy iste bola poprava francúzskeho kráľa roku 1793. Vzhľadom na vývoj u nás to znamenalo koniec osvietenských reforiem a roku 1792 presadenie sa úzkostlivého režimu, ktorý sa nerozvíjal, iba zúfalo konzervoval starý poriadok (František I.). Rokmi 1792 – 1848 býva ohraničené predrevolučné obdobie, ktoré je odkazom na udalosti v marci 1848, keď došlo v habsburskej monarchii k viacerým povstaniam meruôsmeho roka. Porážka revolúcie v Uhorsku roku 1849 je zase bodom delenia prvej a druhej polovice 19. storočia.

Prečo sa teda považuje za medzník rok 1780, spojený s nástupom Jozefa II.? Súvisí to najmä s vystúpením osvietenskej generácie, s jej činnosťou už v 80. rokoch a s kodifikovaním bernolákovskej slovenčiny. Rozmach hnutia úzko súvisel s rznymi reformami Jozefa II., s jeho národnostnou či jazykovou politikou.

Koniec 18. storočia bol v habsburskej monarchii vďaka ideológii osvietenstva priam nabitý modernizačnými trendmi, no nie všetky reformy sa ujali. Liberalizáciu zastavil strach zo straty mocenského postavenia panovníckeho dvora i stavov. Monarchia sa vrátila ku konzervatívne-mu kurzu, ktorý iba utužila paranoja v období napoleonských vojen. Tie spôsobili veľké územné straty, hospodárske a ekonomické škody aj úbytok obyvateľstva. Monarchia však lavírovaním nakoniec situáciu zvládla, ba stala sa politickým hegemonom Európy. Žiaľ, konzervovanie pomerov do revolúcie 1848/1849 znamenalo premrhanie tohto potenciálu. Modernizácia sa už netýkala spoločenskej a politickej doktríny, napredovala iba v hospodárskej oblasti.

Toto obdobie ovplyvnil spor panovníka a uhorských stavov. V Uhorsku súperili myšlienky liberalizmu a konzervativizmu. Stavý však namiesto zásadných reforiem spoločnosti a hospodárstva radšej sledovali chiméru národne unifikovanej krajiny, čo sa v multietnickom štáte ukázalo ako problematické. Okrem dominantného a protežovaného maďarského národného hnutia totiž myšlienky nacionalizmu, prevzaté najmä z nemeckého prostredia, sledovali aj ostatné národné hnutia.

Obdobie národného obrodenia, významnej etapy procesu formovania moderného slovenského národa, prinieslo postupné riešenie viacerých otázok. Kľúčovým bolo etablovanie spisovného jazyka, ktoré sťažovali konfesijné rozpory a tradície. Medzi sebou súperili najmä novokodifikované verzie slovenčiny v podobe bernolákovčiny a štúrovčiny, ale

aj rôzne verzie češtiny (od biblickej cez modernizovanú až po českoslovenčinu), či dokonca projekty všeslovanského jazyka. Spory sa napokon skončili kompromisom.

Generácie slovenského národného hnutia napriek istému súpereniu sledovali jediný cieľ – povznesenie Slovákov. Snažili sa o to rôznymi spôsobmi, predovšetkým vzdelávaním, osvetou, literárnou a vedeckou činnosťou, od 40. rokov 19. storočia aj politickými aktivitami. Pomyselným vrcholom sa stali revolučné roky, ktoré v rýchlom slede priniesli nové výzvy, myšlienky i riešenia.

Revolučné roky 1848/1849 predstavovali prelomový moment v habsburskej monarchii, v ktorom Slováci po prvý raz samostatne bojovali za právo na sebaurčenie. Revolučný zápas so sebou priniesol nové podmienky na rozvoj slovenskej spoločnosti, ktorá pritom nezostávala izolovaná od diania v celej habsburskej ríši. Demokratické a konštitučné výdobytky už nebolo možné zvrátiť a nezmazateľne ovplyvnili ďalší vývin. Ani nastolenie neoabsolutistického režimu v 50. rokoch 19. storočia nezabrzdilo začatý modernizačný proces. Centralizácia, byrokratizácia a germanizácia, sprevádzajúca neoabsolutizmus, mala za cieľ po turbulentných revolučných rokoch stabilizovať monarchiu, čo poznačilo život všetkých národov v nej žijúcich. Slovákom sa napriek prísnemu režimu podarilo dosiahnuť dohodu v otázke spisovného jazyka a ustáliť zreformovanú podobu spisovnej slovenčiny.

V druhej polovici storočia sa Slováci usilovali politicky presadiť a spolu s ostatnými národmi habsburskej monarchie sa stať rovnoprávnymi. Slovenské politické aktivity vyvrcholili v 60. rokoch 19. storočia skoncipovaním základného programového dokumentu slovenskej politiky – Memoranda národa slovenského, ktorého sa Slovenská národná strana ako jediná oficiálna politická reprezentantka Slovákov pridržala až do začiatku 20. storočia ako základného politického dokumentu. Memorandum sformulovalo požiadavku uznať samostatnosť slovenského národa a jeho samosprávu v podobe slovenského Okolia. Úspešné obdobie slovenského politického a kultúrneho života zavŕšilo v 60. rokoch 19. storočia založenie celonárodnej kultúrnej a vedeckej organizácie Matice slovenskej a slovenských stredných škôl.

Na ďalší vývoj slovenského národného hnutia malo markantný vplyv rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867. Maďarské vládnuce kruhy aj ním sledovali len jeden cieľ: vytvorenie maďarského národného štátu s jednotným politickým uhorským (maďarským) národom. Dosiahnuť

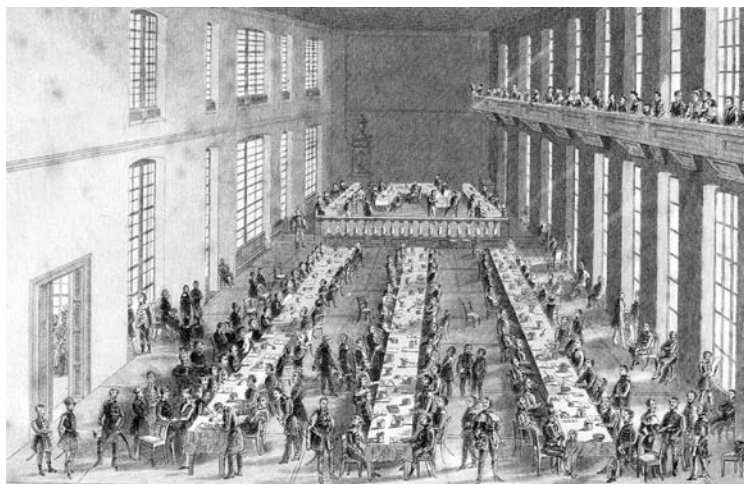
tento cieľ im mala pomôcť maďarizácia všetkých oblastí politického, verejného aj kultúrneho života nemaďarských národov uhorského štátu. Hoci nebezpečenstvo maďarizácie si slovenské politické elity zreteľne uvedomovali, bezprostredne po vyrovnaní nastal v slovenských národných radoch rozkol, keď časť Slovákov odmietla Memorandum z roku 1861 i autonómiu ako jadro slovenského politického programu. Vznikom Novej školy slovenskej sa začala diferenciácia politických síl v slovenskom národnom hnutí.

Maďarizácia sprevádzajúca život nemaďarských národov v Uhorsku od vyrovnania až do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie roku 1918 prispela koncom 19. storočia ku koncentrácii slovenských národných síl v boji proti odnárodňovaniu a v zápase za demokratické práva. Na druhej strane slovenská politika sa aj pod vplyvom celouhorského politického diania diferencovala, sformovali sa viaceré politické prúdy. Koncom 19. storočia sa zintenzívnili spolupráca nemaďarských národov Uhorska, ako aj slovensko-česká spolupráca.

Devätnáste storočie je v slovenských dejinách obdobím mimoriadne bohatým na udalosti. A tak už od začiatku tvorby tohto diela stála pred nami, jeho autormi, náročná úloha: na relatívne obmedzenom priestore priblížiť čitateľom slovenské dejiny zrozumiteľným štýlom, aby po ňom siahli nielen študenti histórie, ale aj laická verejnosť so záujmom o slovenskú históriu. V súlade s koncepciou existujúceho projektu slovenských dejín Literárneho informačného centra sme sa zamerali na priblíženie slovenskej minulosti najmä v chronologickom slede, sústredili sme sa na vykreslenie našich dejín v širšom štátnom i medzinárodnom kontexte, ako ich ovplyvňovalo celoštátne a v konečnom dôsledku aj európske dianie. Vopred určený rozsah a pravidlá zväzku stanovili limity, ktorých sme sa pridržali. S ohľadom na už vydané zväzky Slovenských dejín sme sa venovali najmä politickým a ideovým dejinám slovenského národa v 19. storočí. Dúfame, že aj tento zväzok Slovenských dejín si získa svoj okruh čitateľov, podobne ako si ich našli už vydané zväzky I, IV a V.

*PhDr. Peter Podolan, PhD.,
Mgr. Miriam Viršínská, PhD.*

HLAVA --- I

VÝVOJ V HABSBURSKÉJ
MONARCHII A SLOVÁCI
V ROKOCH 1780 – 1848

1. Obdobie vlády Jozefa II. (1780–1790)

Osvietenský absolutizmus

Habsburská monarchia, a v rámci nej osobitne Uhorsko, bola oproti západnej Európe zaostávajúca krajina, navyše zložená z nekonzistentných prvkov. Zaostávala vojensky i hospodársky, vyznačovala sa náboženskou intoleranciou a boli tu slabo vyvinuté spoločenské vrstvy, ktoré v západnej Európe stáli na čele pokrokových zmien. Už od skončenia stavovských povstaní preto boli panovníci ako Jozef I. či Karol III. nútení reformovať krajinu. V prípade trojice ďalších vladárov, už z habsbursko-lotrinskej dynastie – Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. –, sa hovorí o tzv. osvietenskom absolutizme. Bol to vtedy dominantný politický systém, ktorý spájal prvky absolutizmu s ideológiou osvietenstva. Absolutizmus predstavoval formu vlády, kde mal panovník absolútnu moc, nebol nikým a ničím obmedzovaný. Vládol pomocou dekrétov, ktoré mali platnosť zákona. Cieľavedome budoval centralizmus, jednotný štát, a snažil sa zjednotiť vládu na územiach, kde bola moc regionálne rozdrobená. V prípade mocenskej konkurencie v podobe šľachty sa usiloval oslabiť jej vplyv, podriadiť si jej právomoci. Trval na budovaní štátnych orgánov s proreformnými a vzdelanými úradníkmi. K absolutizmu sa pridalo osvietenstvo ako ideológia, ktorá jeho pôsobenie posunula iným smerom. Osvietenské reformy sledovali modernizáciu spoločnosti zo všetkých stránok. Presadzovali princíp rovnosti ľudí, ktorá bola prioritou aj pred zákonom, čo znamenalo nový právny poriadok, čiže potrebu odstrániť či oslabiť staré stavovské normy. Stúpol záujem o nepriviligované vrstvy, lebo tvorili väčšinu obyvateľstva, od ktorého sa odvodzovala legitimita panovníka. Vynakladalo sa značné úsilie na ich vzdelanie a pozdvihnutie ich života. Súčasne absolutizmus tradične pôsobil v zmysle oslabovania šľachtických privilégií a posilňoval postavenie poddaných. Pre širokospektrálne zmeny krajiny v oblasti hospodárstva i spoločnosti boli nutné mnohé reformy a osveta, podporovali sa nové zložky podnikania (manufaktúry, komunikácie), modernizácia poľnohospodárstva (nové plodiny a postupy) i vedomia (hygiena, náboženské reformy, pôsobenie proti poverám).

V dynamike činnosti jednotlivých panovníkov sa však prejavili rozdiely. Mária Terézia sa obklopila suitou poradcov, ktorí zodpovedali za reformy, tie presadzovala pomalšie a citlivejšie, pričom sa sústredila na vyspelejšie rakúske a české krajiny. Jej syn Jozef II. bol už sám presvedčeným osvietencom, iniciátorom reforiem a osobne riadil ich

zavádzanie. Zameral sa predovšetkým na najproblematickejšiu krajinu svojej ríše – Uhorsko. Bol radikálny, nekompromisný, neraz necitlivý a reformy zavádzal bez úvah o ich dosahu a vyznení. Aj Leopold II. bol aktívny, no na rozdiel od brata diplomatickejší, uvážlivý. Ak Mária Terézia obmedzovala moc a práva zemepánov, Jozef II. spochybňoval samu podstatu feudalizmu. Osvietenský absolutizmus predstavoval akúsi revolúciu zhora, ktorú sa v Európe podarilo presadiť najmä v škandinávskych krajinách a bola pravým opakom Veľkej francúzskej revolúcie (1789).

Keď sa najstarší syn Márie Terézie stal 29. 11. 1780 panovníkom všetkých habsburských území a kráľom Uhorska, mal už isté skúsenosti s vysokou politikou – od 3. 4. 1764 bol cisárom Svätej rímskej ríše nemeckého národa a od 21. 9. 1765 spoluvládcom Márie Terézie. Keďže panovníčka syna dobre poznala, nepúšťala ho do rozhodovania vnútorných záležitostí, ale zverila mu zahraničnú politiku a správu armády. Jozef sa usiloval najmä o zlepšenie vzťahov s Pruskom, výsledkom bol súhlas Pruska s obsadením spišského zálohu (1769) a účasť na prvom delení Poľska (1772). Riešil aj spory so Svätou stolicou. Nikdy sa nedal korunovať za kráľa ani českou, ani uhorskou korunou. Jednak sa nechcel zaviazat' stavom (inauguračný dekrét, ústava), jednak korunováciu pokladal za zbytočnú ceremóniu, korunovačné klenoty boli preňho iba historickými umeleckými predmetmi. Uhorskú korunu dal previezť do Viedne. Uhorský snem nezvolával. Svoje nariadenia presadzoval pomocou dekrétov – patentov. Pre územie celej monarchie vydal počas svojej vlády asi 6 000 nariadení.

*Reformátorský
panovník*

Jozefove charakterové črty sa plne prejavili aj na jeho vládnutí. Bol vzdelaný (ovládal niekoľko jazykov, medzi nimi aj češtinu), skromný, pragmaticky založený. Hoci presvedčený katolík, neváhal presadzovať tvrdé reformy voči rímskokatolíckej cirkvi. Súčasne vyznával osvietenské ideály, ako toleranciu, princíp solidarity so slabšími, prirodzenú slobodu a rovnosť ľudí. Bol zástancom ekonomických teórií fyziokratizmu, podľa nich bohatstvo krajiny, stojace na využívaní pôdy, ktorú treba kultivovať, súvisí s bohatstvom jej obyvateľov. Nástojil na tom, aby sa venovala pozornosť roľníkom a riešila sa situácia poddaných; pôda ako zdroj bohatstva mala byť zdanená. Nepotrpel si na ceremoniály, osobne kontroloval zavádzanie svojich reforiem a po monarchii často cestoval v prestrojení.

**Reforma
verejnej správy**

Jozef II. posilňoval jednotu monarchie budovaním štátnej správy a byrokratického štátneho aparátu, do ktorého boli dosadzovaní panovníkovi lojálni úradníci. Pri obsadzovaní postov v ňom vládol princíp zásluhovosti a odbornosti. Vierovyznanie tu nezohrávalo úlohu a prístup do funkcií získali aj nešľachtici. Cieľom bolo vytvoriť unifikovaný štát podľa vzoru západných krajín. Ambície Jozefa II. sa pritom nekončili na hraniciach habsburskej monarchie, ale panovník uvažoval aj v intenciách Svätej rímskej ríše nemeckého národa.

Nadviazal na správne reformy svojej matky v rakúskych a českých krajinách a pokračoval v reorganizácii východných častí monarchie. Oslabil moc stavovských orgánov alebo ich zlikvidoval zoštátnením. Roku 1782 zlúčil Rakúsku a Českú dvorskú kanceláriu s dvorskou komorou aj Sedmohradskú a Uhorskú dvorskú kanceláriu vo Viedni. V Uhorsku zrušil Uhorskú dvorskú komoru a pričlenil ju k Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade (Miestodržiteľskej rade). Tú dekrétom z 9. 12. 1783 premiestnil z Bratislavy do Budína, kde začal budovať nové administratívne centrum Uhorska.

Systematicky pokračoval v obmedzovaní a likvidovaní šľachtickej stavovskej samosprávy. Roku 1785 oslabil starú stoličnú organizáciu krajiny a stolice podriadil novozriadeným desiatim krajom (dištriktom). Z nich sa tri nachádzali na území Slovenska (Nitra, Banská Bystrica, Košice). Na čele dištriktu stál kráľovský komisár a delegovaní štátni úradníci. Jozef II. zrušil aj autonómiu slobodných kráľovských miest. Oslabenie stolíc sa dotklo i delegovania poslancov na snem, čo však nepredstavovalo problém, keďže Jozef snemy nezvolával.

Cenzúra

Roku 1781 sa zmiernila cenzúra, keď ju Jozef II. odobral cirkvi a delegoval ju na štátnych cenzorov. Uľahčilo to rozvoj periodickej tlače, teda i slovenských novín. Keďže to umožnilo vyjadriť aj protireformné názory, Jozef vzápätí cenzúru posilnil, roku 1782 zriadil policajné ministerstvo a vybudoval zbor tajnej polície. Jeho cieľom bolo zamedziť kritiku svojich reforiem, takže cenzúra mala napomáhať ich realizáciu. Roku 1789 cenzúru zrušil, no pre udalosti Veľkej francúzskej revolúcie ju zakrátko opäť zaviedol.

Súdnictvo

Jozef II. sa snažil o striktné oddelenie súdnej moci od moci politickej. Súdnictvo zoštátnil, vyňal spod právomoci stolíc, zmenil na niekoľko-stupňové a vymedzil mu kompetencie. Vznikla sústava troch inšancií

s odvolacím právom: vrchnostenská pre poddaných, magistrátna pre mestá a krajinská pre šľachticov. Vrcholnou inštitúciou bol Najvyšší súdny dvor vo Viedni. Roku 1786 Jozef presadil dve normy – rakúsky občiansky zákonník a trestný zákonník (*Kodex Josephiani*). Obidva zákonníky zavádzali rovnosť v právach aj povinnostiach. Obmedzili mučenie a trest smrti umožnili iba za vlastizradu. Kým v českých a rakúskych krajinách zostali základom práva aj po smrti Jozefa II., v Uhorsku sa súdnictvo vrátilo k stavovskému systému. Zrušené boli aj hodnoverné miesta, ktoré nahradila pozemková tabuľa s archívom právnych listín v Budíne.

Pri unifikácii monarchie panovník neobišiel ani jazykovú otázku. Keďže latinčinu považoval za mŕtvý jazyk a oproti západnej Európe za archaizmus, 26. 4. 1784 vyhlásil za úradný jazyk aj v Uhorsku nemčinu. Jej zavádzanie sa malo diať postupne v horizonte troch rokov. Výber nemčiny súvisel jednak s jej postavením v západnej časti monarchie, jednak s víziou v prípade unifikácie Svätej rímskej ríše nemeckého národa pod habsburským patronátom. Námietky a žiadosti o zavedenie maďarčiny Jozef odmietol, lebo tento jazyk nebol v krajine rozšírený. Na druhej strane podporoval pestovanie národných jazykov ako predpoklad úspešného vzdelávania.

**Jazyková
otázka**

Jozef II. špecificky vnímal úlohu cirkvi vo fungovaní štátu. Jeho doktrína teórie štátu, spoločnosti a zreformovanej cirkvi sa nazýva jozefinizmus. Ako najvyšší správca cirkvi Jozef povýšil štát nad cirkev. Uznával katolícku cirkev ako oporu štátu, ale fakticky sa ju snažil viesť, pričom mala plniť jeho záujmy. Bol za náboženskú toleranciu ako prejav rovnoprávnosti. Zasahoval aj do liturgických detailov, zrušil veľa prvkov barokovej ľudovej zbožnosti (procesie, púte, cirkevné sviatky), pôsobil aj proti poverčivosti. Zbavil cirkev mnohých nástrojov, ako bola cenzúra či monopolné pôsobenie v školstve.

**Náboženské
a cirkevné
reformy**

Cieľavedome podnikal kroky na kontrolovanie katolíckej cirkvi na svojom území. Spočiatku išlo o prebratie kontroly nad aktivitami kontrolovanými z Ríma. Opatrenia sa týkali rádov, keď boli 24. 3. 1781 zrušené všetky ich povinnosti voči predstaveným v Ríme. Kláštory začali podliehať provinciálom podriadeným miestnym biskupom. Dňa 26. 3. 1781 bolo obnovené *placetum regium*, čiže zákaz publikovania pápežských búl a breve bez predchádzajúceho súhlasu panovníka,

ktoré bolo rozšírené aj na publikovanie a rozširovanie akéhokolvek pápežského dokumentu. Panovník si tiež osoboval právomoc zakladať nové diecézy bez vedomia pápeža. Koncom roka 1781 už paralelne uplatňoval viaceré cirkevné reformy. Hoci pápež Pius VI. na jar 1782 strávil niekoľko týždňov vo Viedni, Jozefa II. od rozhodnutia o reforme cirkvi neodhovoril.

Nová úloha farára Ideálom kňaza bol *bonus pastor* (dobrý pastier). Farár sa už nemal starať iba o bohoslužby, ale mal byť dušou celej farnosti, venovať sa chudobným, chorým a sirotám. Jeho úlohou ako štátneho úradníka v prvej línii „terénnej práce“ bolo informovať o novinkách v zákonodarstve, poučovať o chorobách a ich liečení, o nových plodinách a pod. Venovať sa mohol aj literárnej činnosti a vydávaniu osvetových spisov. Mal sa teda stať náboženským učiteľom, duchovným správcom, úradníkom, spisovateľom, sociálnym a hospodárskym pracovníkom, propagátorom inovácií v jednej osobe. Takmer modelovým príkladom bolo pôsobenie Juraja Fándlyho. Tomuto cieľu Jozef II. podriadil množstvo parciálnych reforiem – od unifikácie vzdelávania cez zmeny vo financovaní až po úpravu štruktúry farností. Spolu so svojimi poradcami sa tiež pokúšal posilniť postavenie nižšieho kleru voči cirkevnej vrchnosti aplikovaním zásady rovnosti. Sociálne postavenie kňazov bolo zároveň založené na nezávislom financovaní, keďže prvýkrát v dejinách dostávali štátny plat. Naopak, mnohé tradičné poplatky, napr. štóla (poplatok za poskytovanie sviatostí), boli zrušené. Zabezpečená bola aj výmena kňazov, nemohúci získali právo na dôchodok, na dožitie chorých boli založené špecializované ústavy.

Generálne semináre Novú úlohu rímskokatolíckej cirkvi mali uskutočňovať noví nositelia vychovaní v duchu jozefinizmu. Už dekrétom z 30. 3. 1783 Jozef II. zriadil generálne semináre a 1. novembra zakázal vyučovanie filozofie a teológie v kláštoroch aj na diecéznej úrovni. Okrem oslabenia viazanosti na jednotlivých biskupov bola panovníkovým cieľom unifikácia, teda vybudovanie inštitúcie so zabezpečením nielen rovnakého vyučovania, ale aj rovnakých životných podmienok. Keďže išlo o jeho vlastnú myšlienku, Jozef jej presadenie osobne kontroloval a jednotlivé semináre navštevoval. Obsah vzdelávania zahŕňal okrem teológie (pastorálna teológia, morálna teológia, cirkevné právo v jozefínskej interpretácii, hermeneutika Starého a Nového zákona) aj štúdium biblických jazykov

a francúzštiny, prípravu na pedagogické a praktické pôsobenie (metodika vzorových škôl, katechetika, homiletika), občianske náuky (etika, konfesiónalna i občianska tolerancia) a praktické predmety, ako napr. matematika, história, fyzika či teória poľnohospodárstva. V Uhorsku vznikli 1. 6. 1784 generálne semináre v Bratislave, v Záhrebe a v Jágri, posledné dva boli roku 1786 zlúčené a prenesené do Pešti. Po smrti panovníka sa vzdelávacia prax vrátila k predošlému stavu.

Okrem novej výchovy klerikov Jozef vydával aj nariadenia pre už pôsobiacich kňazov. Napr. roku 1782 nariadil farárom zbierať a knižne viazať všetky relevantné štátne dokumenty a verejne o nich informovať po skončení omše. Takisto mali archivovať svoje kázne, v ktorých bola zakázaná kritika zákonodarnej moci či kníh prepustených cenzúrou.

Novému trendu nezodpovedal stav farností, ktoré boli neraz príliš veľké, a tak farár nemohol na farníkov účinne pôsobiť. Preto Jozef II. vyzval biskupov, aby referovali o stave, a 12. 9. 1782 vydal pravidlá na zakladanie nových farností. Tie vznikali obnovovaním zaniknutých či delením rozsiahlych farností, v mestách aj pomocou rajonizácie. Ich počet sa pohyboval v stovkách. Dekrétom z 29. 1. 1782 cisár nariadil obsadzovať farské miesta konkurzmi, aby predišiel vrchnostenskému vplyvu.

**Reforma
štruktúry
farností**

Nový štandard financovania kňazov, seminárov, budovania nových farností vyvolal finančnú nerovnováhu. Pragmaticky uvažujúci panovník hľadal zdroje najprv v samotnej cirkvi. Reforma rádov bola spojená s vytvorením novej náplne pre existenciu kláštorov, ktorú Jozef II. podmienil požiadavkou užitočnosti, služby komunite a štátnemu záujmu. Zrušil alebo obmedzil počet kláštorov, najmä žobravé a kontemplatívne rády, ako boli kartuziáni, kamalduli, augustiniáni (eremiti), pavlíni, benediktíni, cisterciáni, premonštráti, dominikáni, kapucíni, karmelitánky, františkánky, cisterciánky, klarisky, augustiniánky a i. Františkánom, keďže pôsobili vo farskej pastorácii, iba obmedzil počet kláštorov. Podľa Jozefa boli tieto rády „absolútne neužitočné pre spoločnosť a ako také sa nemohli páčiť ani Bohu, keďže ani neriadia školy, ani sa nestarajú o chorých a chudobných, ani nerozvíjajú vedu alebo iný druh poznania“. Prax žobravých rádov navyše bola na hrane kresťanskej morálky, lebo pri legálnom žobraní používali tieto rády aj podvodné obchodné metódy (predaj devocionálií, zázračných bylín

**Rušenie rádov
a kláštorov**

a pod.) a zaťažovali predovšetkým chudobnejšie vrstvy. Napriek tomu štát ich kláštory ešte musel dotovať.

Rozhodnutie o ich zrušení panovník spravil koncom roka 1781 a prvý z dekrétov vyšiel 12. 1. 1782. V celej monarchii bolo z celkového počtu 2 047 kláštorov zrušených 738 (približne tretina), v Uhorsku 359, z toho asi 140 na území Slovenska. Do kláštorov boli vyslaní kráľovskí komisári, ktorí oboznámili komunitu o nariadení zrušiť ich kláštor a prevzali kľúče i súpis kláštorného majetku. Okrem budovy šlo aj o pozemky, knihy, nábytok a náboženské predmety. Budovy boli často odsvätené, predané a využívané na sekulárne účely (sklady, manufaktúry, nemocnice, školy, kasárne či sídla aristokracie) alebo opustené. Predmety sa zväčša rozpredali, pričom neraz dochádzalo k nevyčísliteľným škodám najmä pri ničení historických umeleckých predmetov a kníh, ale i nehnuteľných pamiatok. O prevody majetku a správu financií sa staral tzv. náboženský fond. Financie z neho boli použité na zaopatrenie starých a chorých členov rádov, na zakladanie farností, škôl a na sociálne aktivity cirkvi.

Rehoľníci dostali na výber, či sa budú venovať pastoračnej činnosti vo farnosti, alebo odídu do dôchodku s pridelenou penziou. Tí, ktorí neboli ochotní vystúpiť z rehole, mohli prejsť do iného, nezrušeného kláštora svojho rádu alebo vstúpiť do iného rádu. Problematické to bolo u rehoľníčok, lebo v pastoračii pôsobiť nemohli. Niektoré kláštory zostali fungovať čiastočne, keď sa istý počet členov venujúcich sa aktívnej pastoračii staral o chorých a starých svojho rádu. Inde žili v kláštoroch príslušníci viacerých rádov. Finančné otázky zachovaných kláštorov prevzali tzv. komandatórni opáti, pomocou ktorých Jozef kontroloval všetky ekonomické aktivity.

Po obmedzení za vlády Márie Terézie Jozef II. zrušil všetky cirkevné bratstvá a zjednotil ich do Združenia lásky k blížnemu. Podobný zásah predstavovalo rušenie slobodomurárskych lóží a ich obmedzenie na jedinú lóžu v každom hlavnom meste jednotlivých krajín monarchie. Aj ich centrály totiž pôsobili v zahraničí.

Tolerančný patent

Už v liste roku 1777 predstavil Jozef II. svoje úvahy o náboženskej tolerancii. Po nástupe na trón vydal 25. 10. 1781 pre Uhorsko *Tolerančný patent*. Ten priniesol náboženskú slobodu pre evanjelikov augsburského vyznania, kalvínov (reformovaných) a pravoslávnych (ortodoxných) a definitívne uzatvoril obdobie protireformácie. Nešlo

o plné zrovnoprávnenie, lebo vedúcu úlohu si naďalej zachovala katolícka cirkev. Patent však z občianskej stránky zrovnoprávnil všetkých bez ohľadu na vierovyznanie, takže nekatolíci mohli pôsobiť vo verejných úradoch, v štátnej službe, mohli mať domovské právo a voľne disponovať majetkom. Z cirkevnej stránky smeli nekatolíci vykonávať obrady, zriadiť si náboženskú obec, mať svojich kazateľov a učiteľov. Mohli si postaviť modlitebne, ale bez hlavných vchodov z ulice, bez veží a zvonov. Patent tiež zrušil reštrikcie týkajúce sa povinností navštevovať katolícke púte i právomoci katolíckych biskupov overovať nekatolíckych kazateľov. Nie všetci s ním súhlasili, nekatolíci ho však privítali a začala sa nová vlna širokého spektra ich aktivít. Miestami sa síce vyskytli prechmaty v duchu netolerancie, stále pôsobili niektoré obmedzenia, ale patent bol jednoznačným krokom vpred. Nebol zrušený ani po smrti Jozefa II.

Okrem nekatolíkov Jozef II. riešil aj situáciu iných marginalizovaných komunít. Takou boli Židia. Hlavnou právnou normou, ktorá upravovala ich postavenie, bol patent *Systematica gentis Judaicae regulatio* z roku 1783. Židia sa mohli usádzať v slobodných kráľovských mestách a prenajímať si vidiecky majetok (pôdu), ale pod podmienkou, že ho budú sami obrábať. Banské oblasti zostali pre nich neprístupné. Mohli sa však neobmedzene venovať remeslám a vstupovať do cechov. Smeli sa vrátiť na miesta, odkiaľ boli v minulosti vyhnaní. Počas dvoch rokov sa mali naučiť jeden z jazykov monarchie (latinský, nemecký, maďarský). Deti mali možnosť navštevovať aj verejné školy a s výnimkou teológie študovať všetky odbory. Židia museli prijať nové, najčastejšie nemecké mená a podriaďiť sa obmedzeniam pri náboženských zvykoch, napr. oholiť si brady. Neboli nútení nosiť židovskú hviezdu. Boli im zrušené niektoré osobitné poplatky, no naďalej platili tolerančnú taxu (daň), ktorá bola neutrálne premenovaná na komornú daň. Jozef II. chcel, aby sa zapojili do života monarchie a boli pre ňu užitoční, zreteľná bola aj snaha o ich kultúrnu asimiláciu (ponemčenie). Vďaka tejto priaznivej politike sa monarchia stala pre Židov prítiažlivou krajinou a ich počet v nej stúpol asi na 80 000.

Patentom z 9. 10. 1783 chcel Jozef II. vyriešiť aj postavenie Cigánov (Rómov). Zakázal im kočovanie, žobranie, bývanie v šiatroch, obchodovanie s koňmi, hudbu aj vlastný jazyk. Museli sa riadne obliekať a uzatvárať manželské zväzky. Nespolupracujúci boli vyhostení do

Otázka menšín

Valašska a Moldavska. Snaha o asimiláciu tejto menšiny sa však skončila nezdarom.

Školstvo Jozef II. oddelil cirkev od vzdelávania, čoho príkladom bolo poštát-nenie Trnavskej univerzity ešte roku 1769. Stál aj za jej premiestnením do Budína roku 1777. Roku 1784 presunul právnickú Kráľovskú aka-démiu z Trnavy do Bratislavy. Takisto zrušil povinnú účasť študentov na bohoslužbách, ale povolil im návštevy divadiel a zábavných lokálov. Snažil sa o zvýšenie počtu inteligencie (tzv. jozefínska inteligencia) najmä z radov meštianstva a nižšej šľachty. Tá mala byť oporou jeho reforiem. Preto rozšíril sieť ľudových škôl, nariadil každoročný súpis detí pri školopovinnnej dochádzke od 6 do 12 rokov. Základné vyučovanie bolo bezplatné, zato absencie trestané. Nemčina sa stala povinným pred-metom na všetkých vyšších školách. Tam však mohli vinou poplatkov študovať iba deti zámožnejších rodičov. Vďaka náboženskej tolerancii smeli Židia či nekatolíci navštevovať verejné školy.

Zdravotníctvo a hygiena V oblasti zdravotníctva bolo roku 1784 pokrokom zriadenie Všeobecnej nemocnice vo Viedni podľa najmodernejších metód, ktorá sa stala vzo-rom pre ďalšie mestá. Jej súčasťou tvorili pôrodnica, sirotinec a ústav pre duševne chorých. Pacienti sa delili podľa schopností platby, ale ani najchudobnejším nebola odmietnutá zdravotná starostlivosť. Cintoríny sa museli presunúť z posvätných okrskov okolo chrámov v intraviláne mimo obce. Telá mali byť pochované do 24 hodín do vydezinfikovaného hrobu a pre možnú nákazu bolo zakázané vystavovať ich v rakvách. Jedným z najkontroverznejších nariadení bol príkaz pochovávania v ľa-nových či papierových vreciach pomocou špeciálnej erárnej vyklápacej rakvy, vďaka čomu sa malo šetriť drevo. Pravda, tu Jozef II. podcenil silu tradície a nariadenie musel odvolať.

Hospodársko-sociálne reformy V hospodárstve nadviazal Jozef II. na reformnú činnosť Márie Terézie. Naďalej obmedzoval cechy a podporoval domácu výrobu a manufaktúry. Zaviedol ochranársku politiku pomocou cla a zakázal dovoz určitých výrobkov z cudziny (hodváb, cukor, káva, vlna, sklo, plátno, kamenina). Išlo jednak o luxusné komodity, jednak o také, ktoré bolo možné vyrábať aj v monarchii.

Striedmosť panovníka sa prejavila pri zákaze ceremónií a nákladných verejných slávnosti. Finančným rozpočtom Jozef II. obmedzil dokonca

aj vlastný panovnícky dvor. Jedine počas jeho vlády sa monarchia zapojila do výnosného obchodu s čiernymi otrokmi z Afriky.

Patent o zrušení nevoľníctva bol pre Uhorsko vydaný 22. 8. 1785. **Zrušenie nevoľníctva** Odstránil právny stav daný ešte *Tripartitom* Štefana Verbóciho. Vychádzal z moderných predpokladov prirodzeného práva, rovnosti a ľudskej dôstojnosti. Poddaní už neboli pripútaní k pôde, mohli sa sťahovať, nebolo možné ich vyháňať či bez súhlasu usadzovať inde. Smeli bez súhlasu vrchnosti uzatvárať manželstvá, posielat' deti do škôl či na remeslo, nesmeli byť nútení do služby v kaštieli. K vrchnosti boli naďalej viazaní iba ekonomicky cez prenájom pôdy. Ich povinnosti určoval urbár, nad ktorého rámec zemepán nemohol ísť bez ich súhlasu a za prácu navyše im musel zaplatiť. Šľachta s uplatnením patentu otáľala, pričom vznikali nadsadené ľudové výklady, že robota bola zrušená úplne, čo viedlo aj k roľníckym vzburám. Keďže reforma neriešila vlastnícke vzťahy a roľníci sa *de facto* nemali kam sťahovať, tradícia zostávať doma fungovala až do roku 1848.

Jozef II. skúšal aj zmenu formy prenájmu pôdy. Jedným z riešení bola tzv. raabizácia, nazvaná podľa dvorského radcu Franza Antona Raaba. Ten na bývalých majetkoch jezuitov na Morave testoval platbu za prenájom pôdy poddaných nie vo forme práce a naturálií, ale za peniaze.

Iné riešenie sa objavilo v navrhovanej daňovej reforme roku 1789 – **Daňová reforma** poddaní mali iba odovzdať 30 % svojej úrody, z toho 17,6 % zemepánovi a 12,3 % štátu a obci. Okrem toho už nemali platiť žiadne ďalšie dávky (robota, naturálie, peniaze). Toto rozvrhnutie siahalo na základy feudálneho systému.

Výsledkom malo byť všeobecné zdanenie, ktoré by sa po prvý raz dotklo aj šľachty, lebo sa odvíjalo od držby pôdy. Naopak, mala byť zrušená šľachtická insurekcia (povinnosť stavať vojsko na obranu krajiny). Príprave zavedenia reformy predchádzalo všeobecné očísľovanie domov a sčítanie obyvateľstva v rokoch 1784–1787. V rokoch 1782–1784 bolo dokončené aj tzv. prvé vojenské mapovanie územia monarchie, začaté ešte roku 1769. Jozefínsky súpis zachytil všetky zložky obyvateľstva (privilegované vrstvy, pohlavie, náboženstvo, nie však národnosť). Po Jozefovej smrti už šľachta podobný súpis nepovoľila. Jozef II. tiež nariadil podrobné vymieranie katastrov (aj stanovenie výnosov) a v Budíne zriadil pozemkový úrad. Presná evidencia pôdy

a jej vlastníkov bola potrebná na účely daňovej reformy. Jej zavedenie však definitívne znemožnila smrť panovníka.

Vojenské intervencie

Jozef II. mal už ako spoluvládca na starosti armádu. Roku 1778 jeho intervenciu kvôli bavorskému dedičstvu po smrti kurfirsta Karola Teodora s Pruskom zastavila za jeho chrbtom Mária Terézia. Tzv. zemiaková vojna sa skončila bez obetí podpísaním mieru v Těšíne 13. 5. 1779 a monarchia rozšírila územie o Innskú štvrť s mestami Ried, Braunau a Scharding.

Roku 1787 vypuklo povstanie v Rakúskom Nizozemsku (Belgicko), a hoci sa ho podarilo potlačiť, provincia nebola ešte celkom spacificovaná. V októbri 1789 prepuklo povstanie znovu a v januári 1790 tamojšie stavy vyhlásili nezávislosť.

Vzhľadom na záväzok spojeneckej zmluvy sa v decembri 1787 Jozef II. zapojil do protiosmanského ťaženia spoločne s Ruskom, ktorému vládla Katarína II. Výprava Jozefa II. na dolnom Dunaji neprebiehala podľa jeho predstáv. Uskutočnilo sa tu viacero bitiek, niektoré v neprospech monarchie. Nakoniec generál Ernst Gideon Laudon 8. 10. 1789 dobyl Belehrad, ale to nezabránilo úpadku bojovej morálky. Vojna priniesla epidémie, pričom sa na jar 1789 nakazil zrejme bahennou zimnicou aj sám panovník a zvyšok roka preležal. Problémy zasiahli celú krajinu, pretože vojna pohltila až dve tretiny štátnych príjmov. Šľachta odmietala odvody vojakov aj nové dane spojené s vojnou, lebo uhorský snem nezasadal. Jozef II. preto preniesol niektoré snemové právomoci na stolicu a dosiahol podporu. Od uhorskej šľachty očakával najmä pomoc pri zásobovaní armády, tretina daní mala byť splatená v naturáliách. Šľachta však dodávky sabotovala. Voľný nákup obilia pre armádu zvýšil jeho cenu, navyše v rokoch 1787–1789 boli slabé úrody. Keďže cena výkupu nebola maximálna, ale nižšia ako ceny na trhu, šľachta sa búrila a obilie bolo treba rekvirovať. To v hladom zmietaných stolicích vyvolalo nové problémy. Jozef II., aby upokojil situáciu, 18. 12. 1789 zastavil najproblematickejšie reformy (premeriavanie pôdy a číslovanie domov) a 26. 1. 1790 zvolal uhorský snem, no jeho zasadania sa už nedožil.

Výsledky reforiem

Na sklonku života Jozefa II. sa situácia pre správanie šľachty dostala až na hranicu otvorenej vzbury. Reformné úsilie prinieslo Jozefovi sympatie nižšej inteligencie a ľudu, ale vyvolalo silný odpor starých

štruktúr cirkvi a šľachty. Pred smrťou Jozef formálne odvolal všetky svoje reformy, aby navrátil krajinu do stavu, v akom ju prevzal. Podľa jeho priania štátny kancelár knieža Wenzel Anton Kaunitz ponechal v platnosti iba *Tolerančný patent*, zrušenie nevoľníctva a reformu farností. Keď cisár 20. 2. 1790 zomrel, uhorská šľachta jeho smrť oslávila hostinami. Nepresadenie sa reforiem znamenalo premárnenie poslednej šance na konsolidáciu monarchie a jej komplexnú modernizáciu. Jozef II. v mnohom predbehol svoju dobu a jeho úsilie nebolo vždy správne pochopené.

2. Obdobie vlády Leopolda II. (1790–1792)

Konsolidácia krajiny Než Jozefov mladší brat zasadol na trón, vládol 25 rokov ako veľkvojvoda v Toskánsku. Bol vzdelaným právnikom a oveľa lepším diplomatom ako jeho brat. Aby sa mohol ujať vlády, musel urobiť niekoľko taktických ústupkov s cieľom celkovej konsolidácie monarchie. Atmosféra v monarchii bola blízko vzbure, stavy rebelovali a do situácie zasahovalo Prusko, ktoré sa prostredníctvom uhorskej šľachty snažilo na trón monarchie presadiť hohenzollernovskú dynastiu. Vyskytli sa aj letáky o neplatnosti Pragmatickej sankcie a faktickom konci habsburských nárokov na trón. V Uhorsku sa prestala používať nemčina, zakázané bolo pokračovať v Jozefových reformách. Vládni úradníci boli postavení pod dozor. Šľachta manifestačne zvolala ozbrojené insurekčné jednotky.

Prvú líniu etablovania Leopolda II. predstavovalo upokojenie zahraničnej politiky. V júni a júli 1790 prebiehali v Reichenbachu (dnes Dzierżoniów) rokovania s Pruskom. Ich výsledkom bola 25. 7. 1790 dohoda, podľa ktorej sa monarchia vzdala nárokov v Osmanskej ríši a Prusko v Poľsku. Prusko potom prestalo aktívne zasahovať do záležitostí monarchie, čo spôsobilo aj oslabenie povstania v Rakúskom Nizozemsku, ktoré sa v jeseni 1790 podarilo potlačiť. Leopold II. uzavrel mier s Osmanskou ríšou vo Svištove a uvoľnil si ruky. Nahrávala mu aj situácia vo Francúzsku, pretože obavy o jej vývoj spájali Rakúsko s Pruskom. Podpísaním Pillnitzkej deklarácie 27. 8. 1791 sa obe krajiny dohodli na spoločnom postupe pri obnove poriadku vo Francúzsku. Do vojenskej akcie sa však Leopold II. nechcel zaplietť. Dňa 9. 10. 1790 bol korunovaný za cisára Svätej rímskej ríše nemeckého národa.

Medzitým pôsobil vo vnútornej politike. Svoj príchod do Viedne oddaľoval až do smrti brata, aby ho nikto nespájal s jeho vládou. Už cestou dal vyhlasovať, že prichádza vrátiť slobody stavom. Najprv sa zameral na situáciu v českých a rakúskych krajinách, kde zvolal snem, aby stavom umožnil „vypustiť ventil“. V máji 1790 zrušil bratom navrhovanú daňovú reformu a vrátil sa k tereziánskemu urbáru. Zrušil aj generálne semináre a týmto ústupkom si získal katolícku cirkevnú vrchnosť. Zrušením policajného ministerstva a cenzúry oslabil policajný režim. Dňa 6. 9. 1791 bol korunovaný za českého kráľa.

Od júna 1790 sa súčasne zamerlal na konsolidáciu v Uhorsku a zvolal snem do Budína. Pôvodne plánoval aj korunováciu, ale šľachta ho na

snem nepozvala, v návrhu inauguračného dekrétu si kládla nesplniteľné požiadavky a čakala na prusko-rakúsku vojnu. Na počiatkových rokovaníach snemu bola nastolená aj jazyková otázka. Úradným jazykom sa mala stať maďarčina, ale niektoré stolice, najmä hornouhorské a chorvátske, s tým nesúhlasili. Jednota stavov sa trieštila. Leopold takýto vývoj podporoval. Jeho emisári rozširovali protišľachtické letáky medzi ľuďom. Hrozba ľudových nepokojov potom anulovala revolučné nálady šľachty. Leopold sa tiež usiloval zastrašiť rokujúce stavy a povolal na Budínsky hrad chorvátske jednotky. Na snahu šľachty, aby bol status Uhorska garantovaný Pruskom, odpovedal vyhlásením, aby zatkli vlastizradcov, ktorí by sa s Pruskom odvážili rokovať. Hral i na národnostnú nôtu, keď v septembri 1790 zvolal srbský národnostný kongres do Temešváru, kde sa rokovalo o srbskej samospráve a vlastnej (ilýrskej) kancelárii. S požiadavkami sa prihlásili aj sedmohradskí Rumuni. Tieto opatrenia rozbili jednotu stavov a priviedli ich k miernejšiemu vystupovaniu. Panovník dal snem preložiť do Bratislavy, kde sa v novembri osobne zúčastnil na zasadaní. Presadil iba taký inauguračný dekrét, ako mali Karol III. a Mária Terézia. Musel však brať ohľad na uhorské špecifiká, uznať reštauráciu stavovskej ústavy a potvrdiť nezdaniteľnosť šľachty. Dňa 15. 11. 1790 bol korunovaný za uhorského kráľa. Ešte predtým prebehla voľba palatína, na ktorej stavy rozhodli o pridelení tejto funkcie Leopoldovmu synovi Alexandrovi Leopoldovi. Tak sa začala tradícia, podľa ktorej tento post obsadzoval až do roku 1848 habsburský princ.

Ďalšie zasadania snemu už prebiehali pokojnejšie. Najväčší problém spôsobilo otvorenie náboženskej otázky, keďže *Tolerančný patent* bol vyhlasovaný za neplatný a niektorí vyslanci trvali na jeho zrušení. Po mohutnej výmene názorov nakoniec nechali túto otázku na panovníka. Ten postupoval v zmysle patentu a uznal nekatolícke cirkvi, ktorým potvrdil úplnú slobodu. S ohľadom na možné nepokoje poddaných bolo akceptované zrušenie nevoľníctva a tereziánsky urbár.

Snem v rokoch 1790–1791 rokoval aj o zavedení maďarčiny ako úradného jazyka v Uhorsku. Táto požiadavka sa nepresadila, lebo stolice nemali jednotný názor a časť z nich stále presadzovala latinčinu. Napriek tomu bol prijatý prvý jazykový zákon v prospech maďarčiny (zákonný článok XVI/1791). Panovníka zaviazal, že stavy nebudú musieť používať cudzí jazyk. Súčasne boli zriadené katedry maďarčiny na gymnáziách, akadémiách a univerzite v Uhorsku, pričom maďarčina

**Prvý
maďarizačný
zákon**

predstavovala nepovinný predmet. Aj keď nešlo o zásadnú právnu úpravu, znamenalo to asymetrické privilegovanie maďarčiny oproti ostatným jazykom Uhorska.

Leopold II. sa naďalej usiloval o úpravu postavenia šľachty, ktorá sa mala podieľať na vojnovéj dani. Zároveň chcel posilniť meštianstvo a umožniť mu prístup do vládneho aparátu. Nijakú zásadnú reformu ani zvrátenie stavu, ktorý bol nútený akceptovať na začiatku vlády, však pre nečakané úmrtie 1. 3. 1792 nestihol.

3. Obdobie vlády Františka I. (1792–1835)

Uhorský snem zvolaný do Budína 24. 5. 1792 riešil najmä korunováciu Františka I. a vojenské prípravy (odvody regrútov, hmotné zabezpečenie), lebo v čase, keď Francúzsko vypovedalo monarchii vojnu, sa nový kráľ formálne ešte neujal trónu. Snem prijal aj druhý maďarizačný zákon (VII/1792), ktorý zaviedol maďarčinu ako povinný predmet na všetkých vyšších školách v Uhorsku a nastolil smerovanie k maďarčine ako úradnému jazyku v Uhorsku. V Chorvátsku a Slavónii sa maďarčina mala vyučovať nepovinne. Bez skúšky z nej sa nikto nemohol uchádzať o zamestnanie vo verejných úradoch. Vojenské problémy krajiny a utužený režim po odhalení sprisahania uhorských jakobínov však spôsobili istý úpadok záujmu o jazykovú sféru. Snemy na konci 18. a na začiatku 19. storočia sa venovali iba vojenským záležitostiam.

**Druhý
maďarizačný
zákon**

Syn Leopolda II. sa 6. 6. 1792 stal uhorským kráľom, 14. 7. 1792 cisárom Svätej rímskej ríše nemeckého národa (ako František II.) a 9. 8. 1792 českým kráľom. Hoci ho od šestnástich rokov vychovával Jozef II., revolučné udalosti vo Francúzsku a jeho strach z revolúcie znamenali koniec reformného obdobia. František sa ocitol pod vplyvom aristokracie, mal odpor voči novotám, no spätne už reformy svojich predchodcov nemenil. Za pomoci tuhého policajného režimu sa snažil zaviesť absolutizmus starého štýlu. Metternich o ňom neskôr napísal: „*Jeho chybou bolo, že nevládol, ale iba spravoval. Dokonale rozumel úradovaniu, ale o vládnutí nemal predstavu. Bral na seba mnoho úradných rozhodnutí a mal pocit najväčšej vyťaženia, keď sa mu úradná agenda kopila v haldách na stoloch a on rozhodoval na poslednú chvíľu otázky najvyššej dôležitosti.*“

**Vláda
Františka I.**

František I. bol od začiatku svojej vlády odhodlaný zvrátiť vývoj vo Francúzsku. Keď mu revolučné Francúzsko vyhlásilo 21. 4. 1792 vojnu, okamžite zapojil krajinu do vojenskej intervencie. Najprv sa darilo rakúsko-pruskej koalícii, no pri Valmy sa 20. 9. 1792 postup zastavil a v novembri monarchia prišla o Rakúske Nizozemsko. Neskôr ho spojenci znovu vybojovali a ohrozovali Paríž. Po konsolidácii francúzska revolučná armáda nepriateľov vytlačila a v júli 1794 opäť dobyla Rakúske Nizozemsko. Po porážkach v severnom Taliansku a po kapitulácii Mantovy 2. 2. 1797, kde viedol francúzske vojská Napoleon

**Prvá koalíčná
vojna s Fran-
cúzskom**

Bonaparte ešte ako generál, habsburská monarchia 17. 10. 1797 podpísala mier v Campo Formio a prišla o Lombardsko i Rakúske Nizozemsko. Náhradou za Lombardsko však získala Benátsko (bez Iónskych ostrovov), Istriu a Dalmáciu.

Roku 1795 sa monarchia zúčastnila na treťom delení Poľska, pričom získala ďalšiu časť Haliče, časti Mazovska a Malopol'ska s Krakovom. Roku 1796 uhorský snem v Bratislave bez problémov odsúhlasil finančnú a materiálnu pomoc vrátane 50 000 regrútov proti Francúzsku. Novým palatínom sa stal arcivojvoda Jozef, ktorý na poste vydržal až do roku 1847. Najväčšími podporovateľmi protifrancúzskeho postupu boli vysokí cirkevní hodnostári, ktorí sa báli rozšírenia ateizmu. Podľa odhadov Uhorsko (bez Sedmohradska) vynaložilo v rokoch 1792–1795 na vojnu najmä zo súkromných prostriedkov až 14 miliónov zlatých a dodalo 115 000 regrútov. Pre ústretové správanie uhorských stavov počas dlhého obdobia vojen im František ustupoval aj v nacionálnej politike. Vďaka vojnovej obilnej konjunktúre uhorskí šľachtici na vojne slušne zarábali.

Pritvrdenie režimu

V monarchii František I. zakázal dovoz zahraničnej tlače a zostril cenzúru, ktorá roku 1803 dokonca spätne preverovala knihy vydané za panovania Jozefa II. a Leopolda II. Obnovil tiež policajné ministerstvo a umožnil polícii získať veľké právomoci. Roku 1801 vznikol spojený Policajný a cenzúrny dvorský úrad. František úplne zrušil všetky tajné organizácie (slobodomurárske lóže radšej dobrovoľne skončili činnosť ešte roku 1794) a obnovil trest smrti v prípade velezrady (ohrozenie panovníka či pokus o násilnú zmenu štátneho zriadenia).

Uhorskí jakobíni

Časť intelektuálov v Uhorsku zistila, že osvietenický absolutizmus uplatňuje málo z osvietenstva, najmä z jeho radikálnejších ideí, a čo sa týka reformného smerovania, situácia sa od Jozefa II. cez Leopolda II. k Františkovi I. iba zhoršovala. Odstavení prívrženci Jozefových reforiem chceli zmeniť systém, učili sa po francúzsky, čítali francúzske časopisy ako *Moniteur*, odpisovali z neho a kritizovali kráľa aj cirkev. Obdivovali činnosť francúzskych jakobínov, teda revolučných demokratov. Napr. František Abafi bol pravdepodobne autorom slovenského prekladu revolučnej hymny *Marseillaisy*. Po poprave francúzskeho kráľa Ľudovíta XVI. roku 1793 bol jedným z krokov Františka I. zákaz šírenia *Moniteuru* a čitateľských spolkov. Prominentným členom radikálneho

osvietenského hnutia bol právnik a nezeman Jozef Hajnóci, pochádzajúci z Modry, sekretár Uhorskej dvorskej komory v Budíne. Už roku 1790 písal letáky na snem o slobode svedomia, reči a tlače. Preložil *Deklaráciu práv človeka a občana* i jakobínsku ústavu. Odpisoval správy z *Moniteuru*, rozposielal ich známym a diskutoval s intelektuálnou špičkou. Druhou významnou osobnosťou bol Jozef Ignác Martinovič, pôvodom Srb, ktorý pochádzal z vojenskej šľachty. Pôsobil ako profesor prírodných vied vo Lvove a neskôr ako šašvársky opát. Vo Viedni bol v kontakte s tajnou políciou a ako agent písal správy o tajných spoločnostiach. Roku 1790 napísal leták pre uhorský snem proti šľachte a cirkevnej vrchnosti. Od roku 1791 mal pomerne prominentné postavenie na dvore Leopolda II., bol jeho dvorným chemikom a dôverníkom. Po Leopoldovej smrti stratil svoje postavenie, nový panovník na jeho návrhy reforiem nereflektoval. Martinovič prešiel protihabsburským a prouhorským obratom a spojil sa s Hajnócim.

V auguste 1793 Hajnóci s Martinovičom vypracovali projekt premeny Uhorska na federatívnu republiku (*Respublica Hungarica*), ktorej vzorom boli USA, a jej ústavu. Spojivom mala byť maďarčina ako úradná reč v parlamente a centrálnych úradoch, v jednotlivých provinciách sa mali používať národné jazyky. V máji 1794 vznikla organizácia uhorských jakobínov v Budíne, ktorá mala vybudovať dve tajné spoločnosti: Spoločnosť reformátorov, kde prijímali aj členov strednej šľachty, a Spoločnosť slobody a rovnosti, ktorá mala združovať vlastných radikálnych demokratov, uhorských jakobínov. Vytvorili si formulu sľubu, poznávacie pravidlá (klopanie, podávanie ruky, hieroglyfy) a program. Ten tvorili tzv. katechizmy, súbory otázok a odpovedí, ktoré sa mali všetci naučiť naspamäť. Každý člen musel program podpísať a zaviazat' sa, že získa ďalších dvoch členov. Do spoločností neprijímali vysokú šľachtu, magnátov, obchodníkov ani tzv. sväťuškárov. Istý problém bolo zosúladiť program pre šľachtu a radikálnych demokratov, práve preto existovali dve spoločnosti. Spoločnosť reformátorov mala byť vlastne nástrojom aj pre ňu tajnej Spoločnosti rovnosti a slobody. Podľa *Katechizmu Spoločnosti reformátorov* šľachta si mala dočasne zachovať svoje práva (najmä vlastnícke), žiadny z občanov nemal platiť dane, ktoré mali byť kompenzované zhabaním majetku panovníka. Po získaní 200 000 členov mala Spoločnosť reformátorov viesť v krajine revolúciu a nastoliť republiku. Uhorsko sa malo rozdeliť podľa národnostného zloženia na provincie: maďarskú, ilýrsku (Dalmácia, Chorvátsko, Slovinsko, Srijem), slovenskú

(Slavonica – severné stolice Uhorska) a valašskú (Banát a Sedmohradsko). Každá národná provincia mala mať vlastný snem a používať vlastný jazyk, mravy a zvyky, zaručená mala byť náboženská sloboda. Základom financií mal byť zhabaný majetok koruny, cirkvi a magnátov. Program Spoločnosti rovnosti a slobody v *Katechizme človeka a občana*... bol ešte radikálnejší v zmysle jakobínskej demokracie, namierený proti kráľovi, šľachte a duchovenstvu, vyznávajúci absolútnu rovnosť obyvateľov Uhorska. Slobodní roľníci mali mať pôdu v prenájme. Organizáciu riadili direktori, ktorých povinnosťou bolo stretnúť sa po niekoľkých mesiacoch a informovať sa o pokrokoch. Podporu očakávali aj od revolucionárov zo zahraničia, kde vraj bola pripravená pomoc. Pritom už roku 1794 existovali správy, že Martinovič koná na popud dvora, ba dokonca sa aj o tajných záležitostiach príliš ochotne zveruje priateľom.

V noci z 23. na 24. 7. 1794 zatkli vo Viedni Martinoviča a jeho skupinu. Pri vypočúvaní všetko priznal. Na súde skončilo 49 osôb (19 Slovákov), ďalších 75 bolo do prípadu zapletených a mnoho ďalších podozrivých. Dňa 19. augusta zatkli v Budíne Hajnóciho, jeho skupinu a ďalších sprisahancov na území Uhorska aj Slovenska. Za tri mesiace (máj – júl) sa sprisahancom podarilo získať okolo 200–300 členov, väčšinou mladých ľudí vo veku 20–30 rokov. Asi tretina z nich pochádzala z územia Slovenska. Keďže existovali fámy o 30 000 pripravených vzbúrencoch, v monarchii sa konali aj vojenské prípravy. Koncom novembra previezli zatknutých do Budína, lebo ako šľachtici mali byť súdení v Uhorsku. Proces potom prebiehal v marci až máji 1795. Vodcovia boli odsúdení na smrť s'atím a stratu majetku, ostatní zväčša väzením. V skutočnosti sa nikto ničím neprevinil, lebo hnutie odhalili v štádiu ideových príprav. Odhalenie uhorských jakobínov a súd s nimi nastolili stav podozrievania v krajine a mali vplyv na utuženie dohľadu nad spoločnosťou.

Druhá koaličná vojna

Odohrávala sa najmä v Taliansku v rokoch 1799–1801. Na Rýne Francúzov porážal arcivojvoda Karol a v Taliansku proti nim úspešne bojovali spojenecké rakúsko-ruské jednotky pod velením skúseného maršala Alexandra Vasilieviča Suvorova. Roku 1799 sa spojenci nepohodli, Suvorov a ruské zbory odišli. Nato osamotená monarchia prehrala 14. 6. 1800 pri Marengu a 3. 12. 1800 pri Hohenlindene. Výsledkom bol 9. 2. 1801 mier z Lunéville. V Taliansku si monarchia podržala územia, bola však nútená uznať anexiu Rakúskeho Nizozemska a ľavého brehu Rýna, ako aj novovytvorené francúzske „sesterské“ republiky.

Roku 1805 snem v Bratislave prijal ďalší zákonný článok (IV/1805). Podľa neho sa stolice mohli obracať na Uhorskú dvorskú kanceláriu aj v maďarčine a na Miestodržiteľskú radu len v maďarčine. Dostali tiež povolenie zaviesť maďarčinu do stoličného súdnictva. Kráľovská kúria nemusela odpovedať stoliciam v maďarčine, kým Miestodržiteľská rada áno. Článok zatiaľ nevyužívali všetky stolice, na území Slovenska to bola od roku 1806 napr. Hontianska, Novohradská, Zemplínska a Bratislavská. Keďže tento zákonný článok dal stoliciam voľnú ruku pri vnútornom úradovaní, niektoré zavádzali maďarčinu aj tam.

**Ďalší
maďarizačný
zákon**

Po vzore Napoleona, ktorý sa v máji 1804 dal vyhlásiť za francúzskeho cisára, aj František I. prijal 11. 8. 1804 dedičný titul rakúskeho cisára, ktorý však nebol nadradený ostatným titulom a nemenil ani postavenie jednotlivých krajín koruny. Teritórium Rakúskeho cisárstva obsiahlo všetky krajiny monarchie. Do jeho znaku sa dostal habsburský dvojhlavý orol, štátnymi farbami sa stala čierna a žltá a hymnou staršia skladba Josepha Haydna, u nás známa v českej verzii ako *Zachovej nám, Hospodine*. Po novom boli štátne úrady nazývané cisársko-kráľovskými, so známou skratkou c.-k. František zostal aj cisárom Svätej rímskej ríše nemeckého národa, až kým roku 1806 Napoleon tento útvar vytvorením Rýnskeho spolku definitívne nezrušil. V auguste 1806 sa potom František vzdal nemeckej koruny.

**Rakúske
cisárstvo**

Vojnový konflikt v rokoch 1805 – 1807 už predstavoval súčasť napoleonských vojen. V novembri 1804 Rakúsko podpísalo spojeneckú zmluvu s Ruskom a koalícia sa rozšírila o ďalších spojencov. Vojna vypukla na jeseň 1805 a časť bojov sa odohrala aj na území Slovenska a Moravy. Napoleon po kapitulácii Ulmu 20. 10. 1805 obsadil 13. novembra Viedeň a František I. sa utiahol do Olomouca. Francúzski vojaci 15. novembra obsadili kyvadlový most v Bratislave. Nasledovali vyjednávania, keďže Uhorsko zostávalo formálne neutrálne. V meste sa potom 27. novembra ubytovalo asi 9 000 francúzskych vojakov, ktorí 30. novembra odišli. Po zásadnej bitke pri Slavkove 2. 12. 1805, v ktorej Napoleon porazil armády Františka I. a ruského cára Alexandra I., obsadilo v decembri Bratislavu asi 15 000 francúzskych vojakov. Po predbežných rokovaníach pri Slavkove bol 26. 12. 1805 v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave podpísaný Bratislavský mier. Rakúske cisárstvo stratilo asi šestinú územia – Tirolsko, Vorarlbersko, Benátsko, Dalmáciu a Istriu,

**Tretia
koaličná vojna**

muselo uznať nadvládu Francúzska v Taliansku aj na juhu a západe nemeckého priestoru. Späť získalo Salzbursko s Berchtesgadenom.

Reformy Po prehrách sa uskutočnili úspešné reformy armády, ktoré viedol schopný stratég arcivojvoda Karol. Už roku 1802 zrušil doživotnú vojenskú službu (spôsobovala dezercie) a obmedzil ju na 10–14 rokov. Zvýšil bojaskopnosť armády, zaviedol domobranu, takže ozbrojené sily mali mať po mobilizácii až 800 000 vojakov.

Roku 1806 sa uskutočnila reforma školstva, známa ako druhé *Ratio educationis*. Stavala na prechádzajúcej norme rovnakého názvu z roku 1777. Zmeny sa týkali najmä stredných škôl, kde sa gymnaziálne vzdelanie predĺžilo z piatich na šesť rokov. Nadstavbu predstavovalo lýceum ako filozofický kurz a akadémia s právnickým kurzom, v oboch prípadoch bol novým predmetom dejepis. Na vyšších školách v Uhorsku sa maďarčina stala povinným predmetom, odporúčala sa aj pri výklade iných predmetov a na ľudových školách. Obnovená bola prísna disciplína, zákaz návštevy divadiel a zábavných podujatí, krčiem či verejných tancovačiek. Nariadená bola večierka. Novinku predstavovali nedeľné školy pre odrastenú mládež a vzdelávanie dievčat v osobitných triedach alebo školách.

Vojenské prípravy Keďže František I. potreboval pomoc uhorských stavov, v apríli 1807 zvolal snem do Budína. Stavby odhlasovali ďalších 12 000 regrútov a ďalšie verbovanie. Finančne mali pomôcť mimoriadne odvody. Takto sa zdanil čistý zisk z každého podnikania a majitelia budov museli zaplatiť 1 % z ich odhadnutej ceny (vrátane vnútorného vybavenia). Na konci augusta 1808 sa kvôli korunovácii Márie Ľudovíty zišiel do Bratislavy ďalší snem. Odhlasoval ďalších 20 000 regrútov a zriadenie vojenskej akadémie vo Vacove.

Nová vojna s Francúzskom Rakúsko chcelo využiť situáciu v Španielsku a v rámci piatej koalície vyhlásilo 15. 4. 1809 vojnu Francúzsku. Armáda na čele s arcivojvodom Karolom sa vybrala do Bavorska. Napoleon vyrazil k Viedni, ktorú 13. mája obsadil. František I. sa utiahol do pevnosti v Komárne. Rakúskym vojskám sa podarilo zvíťaziť pri Asperne a Esslingu 21. a 22. mája. Napoleon vyzval z Viedne ešte 15. 5. 1809 uhorské stavy na povstanie proti Habsburgovcom. Odpoveďou bola vôbec posledná šľachtická insurekcia za panovníka, ale jednotky porazili Francúzi

14. júna pri Rábe a mesto 22. 6. 1809 kapitulovalo. Už 16. mája sa francúzske jednotky utáborili na pravom brehu Dunaja pri Bratislave. Onedlho, 3. júna, sa im podarilo dobyť Petržalku a rakúske sily sa stiahli do opevneného predmestia (dnes Sad Janka Kráľa). Francúzi v júni a júli delostrelecky ostreľovali rakúske pozície. V noci z 26. na 27. júna začali ostreľovať samotné mesto, ktoré vyhlásili za ozbrojený tábor armády. Do vzduchu vyhodili hrady Devín a Pajštún. Do mesta sa však dostali, až keď bolo uzavreté prímerie v Znojme po bitke pri Wagrame na Moravskom poli 5. a 6. 7. 1809. Zdá sa, že útok na Bratislavu mal iba odvieť pozornosť od ostatných francúzskych vojenských operácií a blokovať rakúske vojenské sily, čo rozhodlo o porážke pri Wagrame. Koncom augusta Bratislavu navštívil Napoleon. Mimoriadne tvrdá mierová zmluva podpísaná v Schönbrunne 14. 10. 1809 znamenala opätovnú stratu Tirolska, Salzburska, Innskej štvrte, časti Korutánska, Kranska, Gorice, Istrie, Terstu a Haliče s Krakovom. Monarchia tak prišla asi o 100 000 km² a 3,5 milióna obyvateľov. Stratila prístup k moru a musela zaplatiť 85 miliónov frankov ako vojnové reparácie, čo ešte zhoršilo jej ekonomickú situáciu.

V tom čase sa do popredia dostal gróf Klemens Lothar Metternich, od 8. 10. 1809 minister zahraničných vecí. Obratnou diplomaciou pri znalosti francúzskych pomerov, keďže od roku 1806 bol veľvyslancom vo Francúzsku, sa mu podarilo zachrániť pre Františka I. cisársku korunu. Monarchia sa dostala do vleku Francúzska, čo roku 1810 potvrdila svadba Napoleona s Františkovou dcérou Máriou Lujzou. Arcivojvoda Karol bol zbavený velenia a utiahol sa do ústrania.

Účasť monarchie vo vojnách od konca 18. storočia znamenala nárast štátneho dlhu. V rokoch 1800–1804 sa štvornásobne zvýšil objem nekrytých papierových peňazí – bankocetiel. Objem štátneho dlhu v rokoch 1806–1811 vzrástol skoro trojnásobne. Roku 1811 bol pomer medzi hodnotou kovových a papierových platidiel až 1 : 10. Porážka, reparácie a strata územia roku 1809 ťažko doláhali na vyčerpanú monarchiu, ktorá 15. 3. 1811 prežila štátny bankrot. Príslušný finančný patent bol v tajnosti podpísaný už 20. februára. Kým zlaté (bežne sa nepoužívali) a strieborné mince si podržali hodnotu, medené (kreditné) mince a papierové bankocetly prestali platiť. V pomere 1 : 5 boli menené za nové papierové bankovky – šajny (*Einlösungsscheine*). Devalvácia sa dotkla najmä veriteľov a mnohých ľudí ožobráčila, stratili asi 80 %

Štátny bankrot

úspor. Naopak, malý počet dobre informovaných špekulantov zbohatol. Ani nová mena však nemala stabilitu a hospodársky rozvrat pokračoval. Ceny potravín počas obdobia vojen vzrástli asi desaťnásobne. Roku 1813 boli zavedené tzv. anticipačné šajny (*Antizipationsscheine*), kryté výnosom pozemkovej dane. Nepomohli ani reparácie platené Francúzskom v hodnote 47 miliónov zlatých.

V rokoch 1816 a 1817 postihla veľkú časť Európy neúroda. Na severovýchode Uhorska zomrelo od hladu asi 50 000 ľudí. S koncom napoleonských vojen sa skončila aj obilná konjunktúra a uhorskí statkári zaznamenali straty. Založená bola Privilegovaná rakúska národná banka s výhradným právom vydávať bankovky. Jej úlohou bolo sťahovať nekryté bankovky a vymieňať ich za štátne dlhopisy. K 1. 6. 1816 vydala nové bankovky konvenčnej meny. Staré obeživo sa dalo meniť v kurze 1 : 2,5. Obe obeživá (konvenčná a viedenská mena) boli naďalej platné a osobitne sa tvorili aj účtovnícke výkazy. Po počiatočnom strachu, že ide o ďalší bankrot, sa postup osvedčil a podarilo sa obnoviť dôveru v papierové peniaze. Nejednotnosť pomeru drobných mincí trvala do roku 1851, bankovky sa zjednotili až roku 1857.

**Koniec
spojenectva
panovníka
a uhorských
stavov**

Stolice v Uhorsku vyhlásili finančný patent za nezáväzný, do ktorých z nich musel panovník vyslať vojsko. V snahe o upokojenie zvolal v auguste 1811 snem do Bratislavy. Stolice sa však búrili proti finančnej politike dvora, novým papierovým peniazom a polovičnému podielu Uhorska na štátnom dlhu. Stavby hovorili o porušení ústavnosti. Na ich stranu sa pridali aj palatín Jozef. Cisársky dvor preto zvažoval vojenskú intervenciu a zrušenie uhorskej šľachtickej ústavy. Po vzájomnej dohode a povzbudzovaní požadovali stolice zavedenie maďarčiny ako úradného jazyka od roku 1815, znalosť maďarčiny ako predpoklad zastávania úradu a úplnú maďarizáciu školstva, proti čomu vystúpili chorvátski zástupcovia. Panovník návrh odmietol. V septembri 1812 úmyselne zabrzdil maďarizáciu štátnej správy, keď nariadil, aby stolice a sudy úradovali v jazyku obyvateľstva: nariadenia sa mali vyhlasovať vo všetkých jazykoch obyvateľstva, rovnako sa mali prijímať žiadosti a nikto nesmel byť nútený podávať ich v maďarčine. Po získaní podpory od Napoleona František I. snem rozpustil bez dohody a presadil svoje nariadenia. Neúspešné rokovania ukončili obdobie zhody a spolupráce panovníka s uhorskými stavmi (1795–1812). Ďalší snem panovník zvolal až roku 1825.

Monarchia sa po podpise spojeneckej francúzsko-rakúskej zmluvy zo 14. 3. 1812 musela zúčastniť na Napoleonovej výprave do Ruska, ktorá sa skončila porážkou francúzskej armády. Keďže arcivojvoda Karol odmietol, velenia rakúskeho pomocného zboru v počte asi 30 000 vojakov sa ujal knieža Karl Philipp Schwarzenberg. Zboru lokalizovaného na krídle inváznych síl sa francúzska porážka výraznejšie nedotkla. Napoleon sa po návrate do strednej Európy postavil proti rusko-pruským vojskám. V lete 1813 vstúpil do situácie Metternich s návrhom na sprostredkovanie medzi bojujúcimi stranami, čím získalo Rakúsko významné postavenie. Zároveň monarchia budovala novú armádu. Keď rokovania v Prahe zlyhali, po Metternichovej iniciatíve bol obrat dokonaný. Dňa 11. 8. 1813 František I. opustil Napoleona a pripojil sa k protinapoleonskej koalícii. V západných Čechách v bitke pri Chlumci a Přestanove 29. a 30. augusta zastavili francúzsku armádu ruské vojská. V rozhodujúcej bitke pri Lipsku 16. – 18. 10. 1813 potom výrazne zavážili rakúske jednotky.

**Výprava
do Ruska
a obrat**

Metternich, ktorý roku 1813 dostal za odmenu titul knieža, sa ujal vedenia v európskej diplomacii. Nie náhodou sa kongres víťazných mocností, prebiehajúci od 1. 11. 1814 (delegácie prichádzali už od septembra – októbra) do 9. 6. 1815, konal vo Viedni. Pre početné zábavy, večierky, plesy, divadelné predstavenia a výlety ho nazývali aj tancujúci kongres. Prepletali sa ním politické intrigy aj ľúbostné aféry. Plenárne zasadanie sa uskutočnilo až pri podpisovaní záverečného aktu – Európskej charty. Ukázali sa isté ťažkosti pri rokovaní, no iste platilo: „*Kongres dopredu nejde, ale tancuje.*“

**Viedenský
kongres**

Hlavným sporom bola otázka Poľska a Sasko. Rusko chcelo obnoviť Poľsko pod svojou záštitou, Prusko malo ako kompenzáciu získať Sasko. Rakúsko si však neželalo posilnenie Pruska ani posun Ruska na západ a žiadalo navrátenie Haliče. V danej situácii bolo riešením delenie území, pričom Rakúsko opäť získalo Halič (bez západnej časti s Krakovom) a Tarnopolsko, Vorarlbersko, Innskú štvrť, Salzbursko, územia v Taliansku (novovytvorené Lombardsko-benátske kráľovstvo) a na Balkáne (Istria a Dalmácia), definitívne prišlo o Rakúske Nizozemsko. V Taliansku ešte získali členovia habsbursko-lotrinskej dynastie vládu (sekundogenitúra) nad menšími územiami (Toskánsko, Modena, Parma, Piacenza). Metternich presadil aj vznik Nemeckého spolku, ktorý mal udržať nemecké štáty rozdrobené a kde mohlo

Rakúsko ako najväčší hráč neustále zasahovať, lebo jeho predsedom sa stal rakúsky cisár.

Svätá aliancia Po definitívnej porážke Napoleona vydali Rusko a Rakúsko na podnet ruského cára 26. 9. 1815 proklamáciu Svätej aliance, ku ktorej sa postupne pridala väčšina európskych monarchov, okrem sultána a pápeža. Prepojená bola aj s Alianciou štyroch (Quadruple alliance), ktorá vznikla 20. 11. 1815 v Paríži ako pokračovanie dohody zo Chaumontu (1814) a tvorili ju Veľká Británia, Prusko, Rusko a Rakúsko. Jej signatári sa zaviazali brániť Európu proti podvratnej činnosti zvonka aj zvnútra, základným princípom bol záväzok spoločnej intervencie tam, kde by revolúcia ohrozovala „legitímnu“ dynastiu. Tri kongresy Svätej aliance (v Aachene 1818, v Opave a Ľubl’ane 1820–1821 a vo Verone 1822) síce potvrdili staré ciele a nutnosť zásahov proti revolúcii, no zároveň ukázali hlbokú vzájomnú nedôveru. Na kongrese v Aachene boli zásady Svätej aliance vyhlásené ako najvyššia norma európskeho právneho systému. Inak sa tento kongres zaoberal študentským hnutím v nemeckých štátoch a pribratím Francúzska vznikla Aliancia piatich. Kongresy v Opave a Ľubl’ane sa zaoberali nebezpečenstvom zo strany karbonárov, čiže hnutia za zjednotenie a nezávislosť Talianska. Kongres vo Verone vyriešil otázku revolúcie v Španielsku. Potom sa systém rozpadol. V 30. rokoch 19. storočia sa napriek stretnutiu zástupcov Ruska, Pruska a Rakúska v Mníchovom Hradišti (1833) alianciu nepodarilo obnoviť.

Mocná trojica Metternich ďalej posilňoval svoje postavenie. Roku 1821 získal post dvorského a štátneho kancelára, vďaka čomu ovládol zahraničnú politiku. Bojoval proti talianskym karbonárom, uhorskej opozícii, poľským ilegálnym organizáciám i radikálnemu študentskému hnutiu v nemeckých krajinách. Prostredníctvom Svätej aliance sa snažil v Európe udržať *status quo*. Táto politika sa však na konci 20. rokov 19. storočia začala rúcať a konzervovanie pomerov bolo príčinou ďalšieho zaostávania a úpadku monarchie.

Metternichovým najväčším sokom sa stal gróf Franz Anton Kolowrat-Liebsteinsky, od roku 1826 hlava Štátnej konferencie (rady), ktorému sa podarilo ovládnuť vnútornú politiku. V otázke prístupu k národným hnutiam a reformám mal liberálnejšie názory ako Metternich, čo pri vzájomnej rivalite znamenalo časté konflikty. Za prospešnejšiu než otvorený útlak považoval spoluprácu s liberálnou šľachtou a čiastočné

reformy. Ako český šľachtic podporoval kultúrne a jazykové požiadavky Slovanov v monarchii.

Tretou mocnou postavou bol ďalší český šľachtic, gróf Josef Sedlnitzky, v rokoch 1816–1848 prezident policajného a predseda cenzorského úradu. Ovládal tajnú políciu, koordinoval sieť špicľov či udavačov. Reguloval i návštevy zahraničných škôl, aby študenti nešírili liberálne a radikálne idey. Na základe poverenia panovníka kontroloval dokonca aj korešpondenciu Metternicha.

Hlavným problémom monarchie bolo národnostnojednocovacie hnutie v Taliansku. Uhorské záležitosti mal od polovice 20. rokov na starosti dvorský radca slovenského pôvodu Adam Revický, ktorý sa roku 1825 stal uhorským kancelárom. František I. počas svojej vlády dokázal presadiť vlastnú vôľu a ovládať svojich podriadených, aj keď sa nimi často nechal ovplyvniť.

Ďalší konflikt medzi panovníkom a stavmi nastal roku 1821, keď panovník žiadal o 23 000 regrútov na doplnenie armády, a roku 1822, keď žiadal odvádzanie daní v neznehodnotenej striebornej mene. Stolice odmietli. Panovník reagoval tvrdo – zakázal stoliciam vzájomný kontakt, takisto zakázal stoličné zhromaždenia, dosadil do nich kráľovských komisárov a do niektorých stolíc vyslal aj vojsko. Napätie trvalo až do roku 1848.

***Snem v rokoch
1825–1827***

Pasívny odpor stolíc však nezlomila ani vojenská prítomnosť. Preto panovník po dlhej prestávke zvolal v septembri 1825 snem do Bratislavy. Stavy na ňom predostreli všetky sťažnosti, napr. žiadali od panovníka, aby pol roka trávil v Uhorsku a nevysielal uhorské vojská mimo Uhorska. Požadovali tiež pričlenenie Haliče k Uhorsku. Napokon sa kompromisne dohodli na pravidelnom zvolávaní snemov každé tri roky a obnovili všetky zákony z rokov 1790–1791 zabezpečujúce uhorskú zvrchovanosť. Potom odsúhlasili dane takmer v takom objeme, ako požadovala Viedeň. Odmietli úpravy urbára, dvor zasa úpravu zákonov o obchode a clách.

Časť uhorskej šľachty si uvedomovala zaostalosť Uhorska a napriek prevažujúcemu konzervativizmu sa objavili snahy o liberálne reformy. Nositeľmi reformného ducha bola najmä stredná šľachta, ale aj niektorí magnáti, ako Ľudovít Bat'áň alebo Andrášiovci či schudobnená šľachta. Na sneme zasadaajúcom v rokoch 1825–1827 bola vytvorená 80-členná komisia, ktorej úlohou bolo načrtnúť sociálne reformy. Diskutovalo

sa tri roky, po prvý raz aj na stoličnej úrovni. Riešila sa predovšetkým roľnícka otázka a reforma v poľnohospodárstve. Závery sa mali prijať formou zákonov na nasledujúcom sneme, boli však značne konzervatívne a na rokovanie snemu sa napokon nedostali.

Proti pokusu rozšíriť maďarčinu v úradovaní vystúpili chorvátski poslanci, zástupcovia hornouhorských stolíc a horná snemovňa. Návrhy na šírenie maďarčiny mali byť začlenené iba do reformných elaborátov. V pláne bolo vybudovať maďarský ústav, ktorý by koordinoval šírenie maďarčiny v Uhorsku za pomoci novovydanej maďarskej gramatiky. Do verejného života sa mali dosadzovať osoby ovládajúce maďarčinu, ktoré sa mali odmeňovať za rozvoj maďarčiny. Vďaka úsiliu a finančným darom grófa Štefana Sečeního sa skutočne presadilo založenie Uhorskej učenej spoločnosti, neskoršej Uhorskej akadémie vied. Išlo o celokrajinskú vedeckú inštitúciu na rozvoj domáceho, teda maďarského jazyka, so sídlom v Pešti.

Snem v rokoch 1829–1830

Reformné závery na sneme v rokoch 1829–1830 neboli pre rozpory so šľachtickými záujmami prijaté a pre choleru bol snem predčasne rozpustený. Za uhorského kráľa bol formálne zvolený Františkov syn Ferdinand. Stavby vystrašené z revolučného pohybu v Poľsku ochotne odhlasovali panovníkom požadovanú kvótu daní a odvod regrútov. Aj preto panovník podporil ďalší maďarizačný zákon (VIII/1830). Maďarčina bola zrovnoprávnená s latinčinou a hovorilo sa o nej ako o národnom jazyku. Miestodržiteľská rada mala vydávať nariadenia v maďarčine pre stolice, ktoré jej písali po maďarsky. Kráľovská kúria mala vybavovať právne spory predložené po maďarsky v maďarčine. Nižšie súdy (dištriktuálne tabuly, stoličné súdy, v občianskych záležitostiach aj cirkevné súdy) mohli začínať súdne spory v maďarčine a pokračovať v nich v maďarčine či latinčine. Do verejných úradov nemali byť pripustené osoby neovládajúce maďarčinu, čo sa týkalo aj kňazov a učiteľov a od 1. 1. 1834 i advokátov. Zákon citeľne ovplyvnil možnosti inteligencie slovenského pôvodu, najmä právnikov, ako to zachytil Pavol Jozef Šafárik: „*Chtějí [mnohí právnici] prý za 3 léta dokonali Maďarové býti. [...] Mně se tito lidé okolo mne zdají anebo zpílí, anebo jakýmsi závratem zachvácení býti.*“ Stolice opäť nad rámec zákona zavádzali všeobecné úradovanie v maďarčine, napr. prijímali len písomnosti v maďarskom jazyku.

Pri povstaní v Poľsku zostala monarchia neutrálna, ale niektoré stolice vyzývali na zásah viedenskú vládu, čo sa stretlo s nevôľou v Rusku. Napriek spojenectvu sa rakúske i uhorské vládnuce kruhy báli hegemonie Ruska a jeho možného zasahovania. Opodstatnené požiadavky slovanských národov monarchie boli zamieňané s mocenským prenikaním Ruska. Myšlienka panslavizmu sa stala strašiakom a najmä v Uhorsku sa využívala ako obľúbená zámienka na potláčanie slovanských národných hnutí.

Roku 1830 vypukla v Haliči cholera. Dostala sa tam z Poľska, kam ju priniesli ruské vojská. Koncom roka 1830 preto hranice blokoval vojenský kordón. Ten na jar zrušili, keďže v Haliči bola cholera na ústupe. Jeho opätovné zavedenie 29. 5. 1831 už chorobu nezastavilo. Rozšírila sa predovšetkým na východnom Slovensku, ale prenikla do celej monarchie. V Uhorsku ochorelo 536 517 ľudí, z ktorých 237 641 zomrelo. Vláda reagovala dobovými hygienickými opatreniami. Obmedzenie pohybu bolo v čase žatvy veľmi nepríjemné pre chudobu a bezzemkov, ktorí sa dávali najímať na práce pri žatve. Zákaz trhov a jarmokov spôsobil zlé zásobovanie potravinami, pričom v predchádzajúcom roku bola slabá úroda. Najmä ďalšie opatrenia, ako chlórovanie studní, sypanie vápna, rozdávanie liekov a preventívne kopanie hromadných hrobov či výroba rakiev, vzbudili u obyvateľstva podozrenie. Rozšírili sa fámy, že páni chcú otráviť ľud, posilnené hygienickými aktivitami zo strany šľachty, ale aj skutočnosťou, že choroba mala obeť predovšetkým medzi vrstvami so slabšou úrovňou hygieny a stravovania. Medzi travičov boli okrem šľachty zaradení aj lekári a kňazi. Ich postavenie zhoršila spolupráca so šľachtou a príslušnosť k honorácii. Takisto sa šírili fámy o príchode Rusov či Francúzov, ktorí pomôžu zasiahnuť proti pánom. Osobitné dôvody mal na ich šírenie Peter Tasnády, zeman z Malých Raškoviec. Ten stál na čele skupiny drobných zemanov, ktorí chceli povstanie využiť na svoje obohatenie.

V takom ovzduší vznikali prvé vzbury. V Košiciach 19. 7. 1831 vypukol prvý prejav nespokojnosti a odpor voči podávaniu liekov. V Kerestúre (dnes Zemplínska Teplica) 23. júla ľud odmietol pracovať a povyháňal panské úradníctvo. Po vzbure v Uherskom (dnes Nižnom) Žipove 31. júla, ktorú organizoval richtár Michal Pavúk, nadobudlo povstanie v Zemplínskej stolici masový charakter. Nepokoje prepukli aj v okolí Trebišova, Michaloviec a Vranova nad Topľou. Vzbúrilo sa

*Východo-
slovenské
roľnícke
povstanie*

30 obcí, pričom vzbúrenci rabovali šľachtické majetky, zabili 13 pánov i farára. Povstanie sa rozšírilo aj na Spiš až do oblasti Popradu, 4. augusta vypukli vzbury pri Kluknave, Richnave a Krompachoch. Lokálne rebélie sa odohrali aj v ďalších stolicích. Nekoordinované skupiny rozhnevaných, ale aj podgurážených povstalcov, ozbrojených poľnohospodárskymi nástrojmi, napádali panské sídla. Ich heslom bolo: *„Nepotrebujeme ani vicišpána, ani slúžneho, ani boženíka, netreba nám kráľa ani cisára.“* Vyvŕšili sa na šľachte, panských úradníkoch, kňazoch, miestnych úžerníkoch a Židoch. Obrazy násilia boli skutočne brutálne: *„Dvor bol pokrytý roztrieskaným náradím. Stáli tam sudy vína a liehu s preborenými dnami a smradľavými kalužami okolo nich. Krv, chlpý vlasov boli potratené všade, miestami celé krvavé chodníky, kade vláčili trupy. Tieto, zmäsiarené a zohavené, ležali po stranách v krvi. Psi ich oňuchávali a oblizovali.“* Do povstania sa zapojilo asi 150 obcí a 40 000 ľudí, pričom povstalci zabili 24 ľudí z „panstva“. Východoslovenské roľnícke povstanie sa skončilo v auguste 1831 zásahom regulárnej armády, keď bolo vyhlásené stanné právo, ktoré trvalo až do novembra. Mimoriadne súdy odsúdili na smrť 119 povstalcov a okolo 4 000 ľudí väznili alebo potrestali telesným trestom a náhradou škôd. Príčinou povstania bolo slabé vzdelanie a osveta, zlé sociálne podmienky a spôsob feudálneho hospodárenia, kde jedným z riešení bolo aj rozdelenie si majetku šľachty.

Roľnícke vzbury lokálne prepukávali už skôr, najmä pre neúrodu či zaberanie kopaničiarskej pôdy. Všetky tieto prejavy nespokojnosti umlčala vojenská sila.

**Reformné
úsilie Štefana
Sečéniho**

Na začiatku 30. rokov 19. storočia silne zarezonovali reformné návrhy grófa Sečéniho. Pochádzal z bohatej uhorskej magnátskej rodiny. Už jeho otec František bol aktívny pri založení Uhorskej národnej knižnice a Uhorského národného múzea (1802). Štefan po vojenskej kariére študoval v západnej Európe. Obdivoval predovšetkým Veľkú Britániu pre jej priemysel, slobodné podnikanie, princíp rovnosti a vyrovnaný vzťah medzi starým a novým. Bol propagátorom a organizátorom podnikania. Založil akciovú spoločnosť na stavbu Reťazového mosta medzi Budínom a Pešťou (1842–1849), podporoval rozvoj parolodí na Dunaji, dal postaviť prvý parný mlyn v Uhorsku a pre ničivé záplavy sa angažoval pri regulácii toku Dunaja (30. roky) i Tisy (40. roky). Bol tiež chovateľom ušľachtilých koní a organizátorom dostihov. V rokoch